EDIN OMERČIĆ

REINTEGRACIJA SARAJEVA[1]

Abstrakt: U ovom radu autor nastoji prikazati dramatična zbivanja u Sarajevu nakon postizanja Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini 21. XI 1995. godine. Budući da je arhivska građa za ovaj period uglavnom nedostupna, autoru je od velike pomoći bila memoarska građa aktivnih sudionika u dešavanjima, relevantna literatura te pisanje u sarajevskom dnevnom listu *Oslobođenje* i bosanskohercegovačkom magazinu *Dani*. Određene odluke iz Daytona su omogućile reintegraciju okupiranih dijelova Sarajeva i njegovih općina u jedinstven grad pod vlašću Federacije Bosne i Hercegovine. Određena je pažnja posvećena i reakcijama političara po ovom pitanju, nakon potpisivanja Sporazuma u Parizu.

Ključne riječi: reintegracija, Sarajevo, Dayton, Srpsko građansko vijeće, međunarodna zajednica, pljačkanje, iseljavanja, ruralizacija

Završetkom rata na prostorima Jugoslavije pojam reintegracija se počinje učestalo pojavljivati u svakodnevnom govoru i štampi. Pojam označava ponovno vraćanje određenih dijelova teritorija njihovom "matičnom korpusu". Ovi su dijelovi teritorija bili zauzeti vojnim putem, agresijom u periodu od 1991. do 1995. godine. U tom istom razdoblju su kao okupirani činili ekonomsku, socijalnu, negdje fizičku, etnički očišćenu, gotovo državno-pravnu cjelinu sa teritorijem države agresora. Ukratko – na svaki zamisliv način su bili odsječeni od svojih prirodnih cjelina. Završetkom rata, privremeno okupirana područja dobila su mogućnost da ponovno priključe "pokidane kablove" na tijelo kojem su i sama pripadala. Mogućnost rein-

[1] Pri izradi ovoga rada od velike mi je pomoći bilo ljubazno osoblje, ugodno radno okruženje i građa Bošnjačkog Instituta-fondacija Adila Zulfikarpašića. Iznimno se zahvaljujem i kolegici Sabini Veladžić na korisnim savjetima i konstrktivnim kritikama u toku izrade ovog rada.

tegracije Sarajeva je stečena "za stolom", odluka je isključivo politička, nije vojna. Nisu se dogodili nikakvi spektakularni vojni napadi i velike bitke koje bi oslobodile područje, tako ni svečani marševi, narodna veselja, prigodni govori. Vojska Republike Srpske se, jednostavno, pomirila s potpisanim u Daytonu i povukla, ne pružajući nikakav otpor. Iza sebe su "psi rata" ostavili spaljenu zemlju. Reintegracija područja o kojem govorimo u radu je izvršena mirnim putem, ali uz superviziju vojnih snaga međunarodne zajednice.

NAŠ DEJTONSKI (NE)MIR

Ciljevi Holbrookovog diplomatskog tima su bili da obustavu vatre pretvore u trajni mir te da dobiju sporazum za multietničku državu. Najteži zadatak im je bio određivanje unutrašnjih granica Bosne i Hercegovine, onih između Republike Srpske i Federacije. U gradić Dayton, u američkoj saveznoj državi Ohio, pozvane su tri delegacije na čelu s predsjednicima Izetbegovićem, Miloševićem i Tuđmanom. Hoolbrooke, u svojoj memoarskoj knjizi, govori o tome kako je delegacijama triju država, nakon desetak dana neuspješnih pregovora, predstavljen jedan tehnički sistem vrijedan 400.000 dolara. Sistem je prvi put bio korišten početkom devedesetih godina u "Pustinjskoj oluji". Opis ovog predstavljanja "Mehaničke scene" (kako je sistem nazvan) i mogućnost njegova korištenja podsjeća na dolazak božanskog uređaja – *Deus ex machinae* na scenu antičkog teatra, a da bi riješio prekompliciranu dramsku radnju ljudima, smrtnim, nižim bićima na njima nepoznat i nedokučiv način. Sistemom su, stručnjaci za mape, mogli do u milimetar proračunati površinu zemlje oko koje su se vodili pregovori u onom famoznom omjeru 49-51, budući je čitava Bosna i Hercegovina "snimljena i pohranjena u ovoj izuzetnoj mašini 'realne vrijednosti', vidljive u tri dimenzije, tačne do u milimetar."[2] Bosanskohercegovačka delegacija je od početka pregovora inzistirala na jedinstvenom Sarajevu. Tek 18. novembra Milošević popušta i "u neko doba dana" upada kod Holbrooka u apartman te izjavljuje: "Do vraga s vašim D.C. modelom, to je prekomplikovano, neće uspeti. Ja ću rešiti Sarajevo. Ali još ne smete razgovarati o mom predlogu ni s kim iz srpske delegacije. Moram razraditi 'tehnologiju' kasnije, kada sve bude rešeno... Izetbegović je zaradio Sarajevo ne napuštajući ga. On je tvrd tip. To je njegovo."[3] Holbrooke je ovaj Miloševićev potez objašnjavao činjenicom kako Milošević želi premjestiti centar bosanskih Srba sa Pala u

[2] Richard Holbrooke, *Završiti rat*, Sarajevo, 1998., 283.

[3] Isto, 291.

Banja Luku, te da je ovo korak u ostvarivanju tog nauma kojim bi se riješio paljanskog vodstva. Naime, vodstvo sa Pala je izolovano iz pregovora (više o tome kasnije), a pregovore je, po onome što se da zaključiti iz Holbrookova pisanja, Milošević – u ime svoje delegacije – vodio gotovo samostalno. U svom prijedlogu rješenja problema oko teritorije Sarajeva, Milošević je, za srpsku stranu, zadržao Grbavicu, nije ujedinjavao Sarajevo. Postojao je još jedan problem, a taj je da je sada Federaciji pripadalo 55 % teritorije Bosne i Hercegovine. U rješavanje problema s procentima u omjeru 51 – 49 krenulo se slijedećeg dana, nakon što je član američke delegacije Christopher Hill povukao liniju koja je obuhvatala Grbavicu i rekao kako je to linija koju predlaže, odnosno nameće američka politika, doslovce: "Ovo je naša linija, američka linija."[4] Milošević, naravno, nije imao ništa protiv. Silajdžić je tražio zemlju koja gleda na grad kako više nikad ne bi bila korištena za artiljerijske i minobacačke napade na Sarajevo. Na jednom dijelu bilo je srpsko groblje, ali je Milošević prešao i preko toga i popusto. Bosanskohercegovački stručnjak za mape postavio je i pitanje rezervoara za vodu sjeveroistočno od Sarajeva, u Faletićima, koji je ostao izvan linije kontrole Federacije. Milošević je pristao i na korekciju te linije, ali je inzistirao na rješavanju omjera 51 – 49.[5] Pitanje teritorije grada Sarajeva je u Daytonu rješeno na, činilo se u tom trenutku, zadovoljavajući način i za bosanskohercegovačku i za srpsku delegaciju. Dejtonskim sporazumom Sarajevo je glavni grad Bosne i Hercegovine.[6] Ono "će biti jedinstven grad čija će Vlada uključivati predstavnike glavnih etničkih skupina u BiH. Grad Sarajevo će biti posebna i odvojena politička jedinica unutar BiH, koja će se sastojati od deset poluautonomnih političkih okruga: centralni okrug i devet općina."[7] "Kao mjera izgradnje povjerenja, iz Grada će se povući sve oružane snage osim IFOR-a (kao i iz općine Pale) u roku od 120 dana." [8] Po članku 2. Aneksa 4., točka 5. "... *Sve izbjeglice i raseljene osobe imaju pravo slobodno se vratiti na svoja ognjišta. One imaju pravo,..., da im se vrati imovina koja im je oduzeta... ili da im se dadne naknada za imovinu koja im se ne može vratiti.*" Sporazumom o izbjeglim i raseljenim osobama, u Aneksu 7, strane su se obavezale da će "... *stvoriti na svojim teritorijama političke, gospodarske i socijalne uvjete koji će pridonijeti dragovoljnom povratku i skladnoj reintegraciji izbjeglica i raseljenih osoba, bez davanja prednosti nekoj posebnoj skupini... Strane neće praviti diskriminaciju protiv izbjeglica i raseljenih osoba koje se vraćaju u pogledu*

4 Isto, 298.

5 U toku daljnjeg pregovaranja rješavala su se pitanja koja ne ulaze u okvire teme ovoga rada.

6 USAID, Dejtonski sporazum, Aneks 4, Ustav Bosne i Hercegovine, članak 1, točka 5, 74.

7 Isto, Dodatni sporazumi, Elementi dogovorenih principa za Sarajevo, 185.

8 Isto, 187.

novačenja u vojnu službu, a pozitivno će rješavati i zahtjeve za izuzeće iz vojne ili neke druge obavezne službe...". U Dnevniku TV Bosne i Hercegovine, prvom nakon Daytona, 22. novembra prvi predsjednik Republike Bosne i Hercegovine, Alija Izetbegović je između ostalog rekao: "Mislim da ćemo uspjeti da reintegriramo Bosnu... Ukoliko bi 'Karadžićevi Srbi' odbili ovaj sporazum, onda, mislim, ostaje druga varijanta - vojno rješenje ... Naše šanse, da tada, vojnim putem riješimo problem u Bosni su - potpune. U slučaju da oni odbiju ovaj ugovor, poslije razumnog roka čekanja mi ćemo ovaj ugovor u cijelosti otkazati."[9]

Dejtonski mir je potpisan u Parizu 14. decembra 1995. godine i za Sarajevo je imao dalekosežne posljedice. "Najveća promjena bila je teritorijalna,... veliki dio teritorije Sarajeva koji je pred kraj rata bio pod kontrolom VRS predat je Federaciji. Ipak, značajan dio Sarajeva je ostao u Republici Srpskoj; teritorija u Federaciji je predstavljala oko 61% predratne teritorije deset općina. Ponovno ujedinjavanje urbanih područja je omogućilo gradu da ponovno uspostavi gradske službe i predratne komunikacijske i transportne veze sa vanjskim svijetom."[10]

Neposredno nakon potpisivanja sporazuma u Daytonu, one prve reakcije političara u Bosni i Hercegovini, zemljama regiona i šire bile su različite. U *Oslobođenju* se izjave mogu sistematski pratiti i izvući najzanimljivije: "Govoreći o dijelu sporazuma koji se odnosi na Sarajevo predsjednik Izetbegović je rekao da teritorij jedinstvenog grada podrazumijeva dio od Kozije Ćuprije do Ilidže i od Trebevića do Vogošće. To uključuje i Grbavicu, općinu Ilidža u cijelosti, Ilijaš, Hadžiće i Vogošću, čime se omogućuju i sjeverne i južne komunikacije grada. Lukavica i Kasindol pripajaju se Palama i ostaju pod privremenom kontrolom Karadžićevih Srba."[11] Komentari u slovenačkim sredstvima javnog informisanja mogu se svesti na ovo: "Muslimani i Hrvati su utvrdili savezništvo koga nema, Srbi su pristali na zajednički život sa Muslimanima i Hrvatima u državi koje nema, Amerikanci i saveznici će u Bosnu poslati vojsku da čuva mir koga nema... Zid ne mora biti visok poput berlinskog, ali na kraju 20. stoljeća uz njega se jednostavno ne može ići naprijed."[12] Postavljalo se pitanje i hoće li mir u Daytonu biti samo "zavjetrina u kojoj će umorne vojske na miru moći vidati rane i pripremati se za nove obračune."[13] U Crnoj Gori je situacija bila nešto drugačija, javnost

9 Senad Hadžifejzović, *Rat uživo: ratni televizijski dnevnik 1992 : 1995*, Sarajevo, 413.

10 Robert J. Donia, *Sarajevo: biografija grada*, Sarajevo, 367.

11 *Oslobođenje*, 17046, 23.11.1995, 1.

12 D. Švarc, "Reagovanja na dejtonski sporazum; Predah do novog rata!?", isto, 5.

13 Isto.

podijeljena, a i sama Republika je izravno bila vezana za ratna zbivanja, kao učesnik i agresor. Razočarenje je bilo naročito među militantnim velikosrpskim krugovima, a "većina se slaže da je Slobodan Milošević... potučen do nogu u Dejtonu...".[14] U Hrvatskoj su oporbene stranke Dayton komentirale uglavnom kao trijumf velikosrpske politike zbog mogućnosti proizvoljnog tumačenja i zbog svođenja srpske agresije na građanski rat. Predsjednik SDA Hrvatske, Šemso Tanković je izjavio: "Hrvati su dobili sve i moći će u navedenom periodu nastaviti voditi velikohrvatsku politiku. I Srbi će također moći voditi velikosrpsku politiku... samo će Bošnjacima biti uskraćeno pravo voditi vlastitu nacionalnu politiku...".[15]

Velike svjetske sile poput Rusije i SAD su, također, reagirale na Sporazum i izrazile svoje zadovoljstvo. Sjedinjene Američke Države su poseban značaj, u prvim reagovanjima, pridavale postizanju sporazuma da Sarajevo ostane nepodijeljen grad bosanske države. Zapaženo je kako predstavnici samozvanog vođstva bosanskih Srba sa Pala nisu htjeli ni da prisustvuju potpisivanju sporazuma i kako je Momčilo Krajišnik izjavio da ga oni "neće ni poštivati".[16] Jeljcin je sporazum također pozdravio kao "veliki korak ka cjelokupnom rješenju najtragičnijeg konflikta u poslijeratnoj Europi".[17]

Naročito vrijedi zabilježiti ponašanje i reakcije vođstva bosanskih Srba i srpskog stanovništva koje se usprotivilo implementaciji Daytona. Pratit ćemo i reakciju Srpskog građanskog vijeća, koje je bilo izuzetno aktivno u pokušaju normalizacije odnosa među stanovništvom grada i čiji su postupci bili u suprotnosti politike sa Pala. "Poslanici u skupštini bosanskih Srba bili su bijesni zbog toga što je Milošević pristao na teritorijalne koncesije bez njihovog odobrenja. Oni su odbili prihvatiti teritorijalne izmjene predviđene Daytonskim sporazumom kao konačne, te su na sjednici 17. decembra 1995. godine, žestoko kritikovali Nikolu Koljevića i Branimira Lukića koji su u Daytonu predstavljali Republiku Srpsku, ali su bili sasvim na margini dešavanja (zbog suludih ideja o nekom novom srpskom Sarajevu za milenije koji dolaze). Koljević je poslanicima bio obećao samo da će zamoliti komandanta NATO-a za odgodu predaje teritorija za nekoliko sedmica.[18] Momčilo Krajišnik je – nakon što je, faktički, izopćen iz pregovora zbog zagovaranja nejedinstvene države i zalaganja za to da se Sarajevo podijeli, sarajevski aerodrom pomakne, kako bi teren na kome se nalazi mogao postati novi

14 S. Macković, "Reagovanja na dejtonski sporazum; Dejton – Miloševićev Rubikon", isto.

15 J. Vrićko, "Reagiranje hrvatskih oporbenih stranaka; Nepravda prema Posavcima", isto, 4.

16 Kemal Kurspahić, "Pogled iz Vašingtona, Zamke nesavršenog mira", isto.

17 M. Šagolj, "Moskva; Jeljcin pozdravlja sporazum", isto.

18 Robert J. Donia, nav. dj., 368.

srpski centar – počeo zagovarati ideju preseljenja Srba iz Sarajeva na neku drugu lokaciju.[19] Ova Krajišnikova ideja je imala snažan odziv kod stanovništva srpske nacionalnosti. Naime, intenzitet odlaska srpskog stanovništva sa područja koja su trebala preći pod vlast Federacije, biti reintegrisana, rastao je postepeno od 21. IX '95. do 14.XII '95., a onda se naglo povećavao do datuma kada je na to područje došla legalna politička vlast. Stanovništvo je iza sebe ostavljalo spaljene stambene i društvene objekte.

Sasvim je drugačije ciljeve imalo Srpsko građansko vijeće (SGV) – oni su, u vezi sa ovim pitanjem, u razdoblju neposredno nakon postignutog u Daytonu, činili najjaču opoziciju politici paljanskog vođstva. Neposredno nakon potpisivanja mira u Daytonu 21. IX, iz SGV su pozvani svi građani koji žive na Grbavici, u Vogošći, Ilidži, Hadžićima, a posebno oni srpske nacionalnosti da vjeruju međunarodnoj zajednici i legalnim organima BiH, te da ne pomišljaju na odlazak iz svojih domova.[20] Nakon ovog apela tražili su sastanak sa Srbima okupiranog dijela grada i iznijeli svoje stavove: "...Naša ideja je da se susretnemo sa demokratski opredijeljenim Srbima, sa onima koji nisu okrvarili ruke u ovom ratu. Cilj tih susreta bi bio samo jedan – da zaustavimo iseljavanje ljudi iz njihovih domova... Htjeli bismo da uvjerimo demokratski opredijeljene Srbe da je moguć život u Sarajevu...".[21]

U još jednom pozivu za ostanak srpskom stanovništvu u privremeno okupiranim područjima SGV je poručivalo da: "Huškajući građane Vogošće, Ilidže, Ilijaša, Hadžića i Grbavice protiv mirnog rješenja paljansko rukovodstvo želi izbjeći odgovornost za rat i stradanja ljudi."[22] Aktivnosti SGV-a u vezi sa organiziranim iseljavanjem srpskog stanovništva možemo pratiti i dalje kroz pojedine tekstove *Oslobođenja*. Tako stoji da je SGV, u pismu raznim stranim i domaćim zvaničnicima, kazalo da vodstvo s Pala gura civilno stanovništvo u novu tragediju koja može nastati iseljavanjem stanovništva ili nastavkom borbi. Nedugo nakon Pariza SGV je i dalje tvrdilo da je jedina ispravna opcija za građane Sarajeva ostanak u zajedničkom i nepodijeljenom gradu, a Srbima se poručivalo da ne nasjedaju na propagandu po kojoj će Sarajevo biti Teheran; već su iz SGV-a smatrali da će Sarajevo postati grad poput evropskih i svjetskih metropola.

Međutim, ovi apeli nisu dopirali do glava onih kojima su bili namijenjeni. "Većina Srba sa Ilidže kaže da će se boriti ili otići, ali da nikada neće

---

19 Isto, 369.

20 Se. Kurtović, "Pejanovićeva izjava: Ne idite iz Sarajeva", *Oslobođenje*, 17048, 25.11.1995, 4.

21 Isto, "SGV traži sastanak sa Srbima okupiranog Sarajeva; Ostanite ovdje!", isto.

22 "Saopštenje IO SGV: Paljansko rukovodstvo želi izbjeći odgovornost", *Oslobođenje*, 17050, 27.11.1995, 1.

priznati vlast Hrvata i Bošnjaka, a jedan stanovnik Ilidže je rekao i: 'Možemo biti pod engleskim protektoratom, francuskim ili američkim, al' nikada pod muslimanskim."' [23] Obistinila se i izjava Ratka Adžića na Radiju "Grbavica", koju je prenijelo *Oslobođenje* u broju od 28. 11. 1995.: *"Ako moradnemo otić' iz srpskog Sarajeva onda nam ne preostaje ništa drugo nego* ***da zapalimo i srpski i muslimanski dio Sarajeva, nek' sve izgori da niko nema ništa.***" Ratko Mladić je davao izjave kako njegova vojska neće napustiti Sarajevo.

Nezadovoljni su bili i mladi ljudi, tako da je oko 300 njih organizovalo demonstracije na Ilidži i iskazalo protest dijelu mirovnog sporazuma postignutog u Dejtonu koji se odnosi na Sarajevo.[24] Od vodstva sa Pala bio je organiziran i referendum u kojem su sarajevski Srbi odgovarali na pitanje: "Da li prihvatate status Sarajeva kakav je predviđen Dejtonskim sporazumom?"[25]

Nakon potpisivanja mira u Parizu srpski "voždi" s Pala provodili su svoju politiku:

Radovan Karadžić je donio odluku o ukidanju ratnog stanja, prevodeći ga u stanje neposredne ratne opasnosti; Krajišnik je rekao da *"ne mogu Muslimani i Hrvati, ni Federacija nametati vlast jednom narodu koji* ***je junački odbranio*** *ovo područje."* Po njihovom je mišljenju sva propaganda koja dolazi iz muslimansko – hrvatskog tabora i međunarodne zajednice, usmjerena ka jednom cilju – otjerati Srbe sa ovog područja. Ministar vanjskih poslova RS Aleksa Buha dao je izjavu da će se "primopredaja Sarajeva izvršiti tek za nekoliko godina", te će se tako u tih 'nekoliko godina' "izgraditi novi grad za sarajevske Srbe."[26] Srbima oko Sarajeva se obratio, iz Beograda, Slobodan Milošević te dao mišljenje da ovo stanovništvo treba da ima puno povjerenje u srpsko vodstvo i međunarodnu zajednicu. On je, i dalje, uspjevao u prodavanju magle, u uvjeravanju svojih poklonika u bolju i ljepšu budućnost riječima: "Siguran sam da ćemo rešiti mnoge brige građana srpskog Sarajeva."[27]

Nakon što je Skupština sa Pala i službeno odbila da usvoji mirovni sporazum i nakon odluke paljanskih vlasti da organizuju popis srpskog stanovništva na Grbavici, Ilidži, Vogošći, Hadžićima i Ilijašu, te kolektivnog iseljavanja naroda sa tih prostora, nastala je veoma nepovoljna situacija za reintegraciju Sarajeva, o čemu je izvijestilo SGV u jednom od svojih brojnih pisama upućenih javnosti. Građani koji su željeli ostati bili su izloženi priti-

[23] BH PRESS, "Nakon Dejtona; Srditi Srbi sa Ilidže", isto, 17049, 26.11.1995, 6.

[24] ONASA, "Demonstracije mladih na Ilidži", isto.

[25] AFP, "Paljanski referendum o Dejtonu", isto, 17058, 05.12.1995, 24.

[26] S. Kasalo, "Postpariske paljanske reakcije; Neće federalnu vlast", isto, 17069, 16.12.1995, 4.

[27] B. Boškov, "Beograd poslije potpisivanja sporazuma u Parizu; Medijska slika mira", isto, 5.

sku i prijetnjama ekstremista da se isele.[28] U dijelovima Sarajeva koji su bili okupirani i koji su pripali Vladi Federacije Bosne i Hercegovine dogodile su se velike promjene u razdoblju '92-'95. Promjene su bile drastične, oštre. Izvršeno je etničko čišćenje i ruralizacija; o sistematskom silovanju žena u jednom od sarajevskih predgrađa snimljen je i film.[29] Na ovim prostorima tako "više uglavnom nema nesrpskog stanovništva, koje je otjerano, pobijeno, ili ako je ostalo, svedeno na razinu robova i izopačenika... tu je ostalo i malo stanovnika srpske nacionalnosti koji su domaći na Grbavici ili Ilidži, u Vogošći, Ilijašu i Hadžićima. Na Grbavici prevladavaju došljaci sa Romanije i drugih neurbanih područja, u Hadžićima dominiraju najradikalniji četnički elementi. Ovaj došljački sloj kome je rat brat, oslonac je terorističkog SDS-a i paljanske vlasti. Kada se taj dio grada vrati matici, za 'brđane' tu više neće biti mjesta, iz više razloga. Oni međutim, ne napuštaju vlastite domove nego tuđe i njihov odlazak doista znači povratak u njihove zabiti i ognjišta."[30] Autor prethodnih redaka je bio u pravu kada je tvrdio da je u tom razdoblju nakon potpisivanja Sporazuma bilo od velike važnosti zaštititi dio srpskog stanovništva iz četiri sarajevske opštine kojima je prijetila opasnost od ekstremista iz srpskog naroda.[31]

"...Za većinu Srba iz okoline Sarajeva Dejtonski sporazum... ima učinak biblijske kataklizme."[32] Novo političko vodstvo koje je na ovim područjima, tokom rata ostvarilo materijalnu korist, istu je izgubilo. Njima "ponovno ujedinjenje Sarajeva i vraćanje pod 'Alijinu vlast' pada najteže. Oni su se, poslije Dejtona, našli kao Alisa u Zemlji čuda. Žao im je ostaviti imetak, koji je uvećan generacijama, a došli su u situaciju da ih vlastita politika otjera na ledinu."[33] Novinar je dalje tvrdio da – ako se narod, običan svijet iseli – neki novi avanturisti će moći graditi mit o stradanjima iz ovog razdoblja koji će nadomjestiti onaj kosovski.[34] Dok je mnogo ljudi u Sarajevu bilo spremno ponovno živjeti sa Srbima, svojim dojučerašnjim komšijama kojima "ruke nisu krvave do lakta" nitko na Grbavici ili Ilidži, koje su bile pod vlašću

28 BH PRESS, "Pismo SGV; Nepovoljna situacija za reintegraciju", isto, 17133, 23.02.1996, 5.

29 Bosanskohercegovačka redateljka Jasmila Žbanić je za svoje filmsko ostvarenje "Grbavica", za koje je napisala i scenario, na 56. *Internationale Filmfestspiele Berlin* održanog od 9. do 19. februara 2006. godine nagrađena Zlatnim medvjedom. Glavne uloge u filmu tumače Mirjana Karanović, Luna Mijatović, Leon Lučev, Jasna Ornela Berry, Dejan Aćimović, Bogdan Diklić i Emir Hadžihafizbegović.

30 Neven Kazazović, "Izvidnica; Sarajevo i Dejton", isto, 17065, 12.12.1995, 2.

31 Isto.

32 Emir Habul, "Srbi oko Sarajeva; Tunel u Dejton", isto, 17066, 12.12.1995, 2.

33 Isto.

34 Gert Van Langendonck, "S one strane Sarajeva; Došao sam s jednom torbom, odlazim sa dvije", *Dani*, 39, januar/siječanj, 1996, 42 – 43.

VRS nije ni pomišljao na tu mogućnost. Velika većina ovih posljednjih je bila izmanipulirana, "nafilovana" propagandom paljanskih ekstremista i srbijanskih medija. Kolika je to moć pokazuju primjeri koji slijede: "...Stana, žena od nekih šezdesetak godina, koja će, ipak, ostati na Grbavici kada se ona pripoji 'Turskoj'. Stanu zanima kakav je život u Sarajevu. Ubijeđena je da Srbi, na drugoj strani Miljacke ne mogu naći posao; da moraju plaćati operaciju u bolnici 500 DEM... Boji se mudžahedina, jer je, kaže čula da će 'oni držati uzde na Grbavici, silovati Srpkinje, a Srbe zatvarati i ubijati u Centralnom zatvoru." Jedna je prodavačica na upit novinarke hoće li ostati na Grbavici rekla: "Ni mrtva", te svoju odluku objasnila time što je Srpkinja i uvjerena je da će Sarajevo biti Džamahirija i da će joj dijete biti prisiljeno pohađati "islamsku vjeronauku".[35] Kada samo površno, budući nam to nije tema rada, osmotrimo izjave ovih dviju nesretnica, možemo zaključiti da je srpska medijska propaganda na prostoru Bosne i Hercegovine bila uglavnom islamofobična, izričito protuislamska, hranjena Miloševićevom ideologijom koja, pak, s druge strane, mora odbraniti pravoslavnu civilizaciju i od azijskog, radikalnog islamskog – uglavnom srpstvu stranog uticaja, ali i od (modernog i tradicionalnog) zapadnoevropskog uticaja, također jednako bolesnog, nazadnog i nastranog.

Kasnije ćemo prikazati na koji se to "civiliziran" način napuštalo Sarajevo, a mislim da je važno iznijeti kronološki redoslijed reintegriranja privremeno okupiranih područja u jedinstven grad.

TURNEJA AVDE HEBIBA

Prema sporazumu iz Daytona, Sarajevo je trebalo postati ujedinjeni grad u Federaciji Bosne i Hercegovine, grad u kojem više ne bi kontrolni punktovi, barikade na mostovima i kontejneri dijelili porodice, ljude i naselja. Međutim, iako je bio sklopljen mir, na stanovnike grada se i dalje pucalo i to, uglavnom, iz snajpera, a povratak je usporavan i prisustvom mina i eksplozivnih sredstava. Sarajevske općine su na svojim skupštinama, uglavnom do kraja prve polovine januara osnovale prelazna općinska vijeća koja su trebala funkcionirati do prvih izbora. Prvo naselje koje je bilo vraćeno Sarajevu je Vogošća, ona je jedno od ključnih predgrađa za potpunu saobraćajnu deblokadu glavnog grada Bosne i Hercegovine, i tu se trebalo vratiti najmanje deset hiljada prognanih i izbjeglica. Legalni organi vlasti Općine Vogošća i grada Sarajeva, zajedno sa pripadnicima Federalne policije, su 24.02.1996. godine,

[35] Sandra Ibrahimović, "S druge strane Miljacke: Reci raji da si poljubila četnika", isto, 41, mart/ožujak, 1996, 30 - 31.

sa oko sat i po zakašnjenja preuzeli vlast u vogošćanskoj općini. Sam ulazak u Vogošću nije bio tako euforičan kao što su mnogi sanjali tokom rata. Mnogi su odlazili jer su im "tako rekli", a da nisu znali ni gdje idu ni šta ih "tamo" čeka. Događaj je bio obilježen skidanjem ćiriličnog natpisa i zastave Republike Srpske sa zgrade policijske stanice i postavljanjem novog latiničkog natpisa policije Federacije.[36] U Vogošću je ušlo 85 policajaca Federacije Bosne i Hercegovine te 85 pripadnika Međunarodnih policijskih snaga. Njihov je prvenstveni cilj i zadatak bio da obezbijede povratak i funkcioniranje civilne vlasti. Pojavili su se određeni problemi zbog nepoznavanja specifičnosti rada policije Federacije od strane Međunarodnih snaga. Za kontrolu u dijelovoma grada koji su u procesu reintegracije, planirano je 545 policajaca plus saobraćajci koji su svoj posao obavljali u vidu redovnih patrola. Izgleda da je problem i izbio oko saobraćajne policije, odnosno sveukupnog broja policijskih snaga Federacije. Dan kasnije u *Oslobođenju* smo mogli pročitati izjavu jedne penzionerke: "Ovdje već godinu dana nema vlasti, a sada nije bitno tko će vladati, samo neka red postoji. To se ova dva dana osjeti, osjeti se da ima nekog reda otkako je došla policija iz Sarajeva...".[37] Gradonačelnik Sarajeva, Tarik Kupusović, o preuzimanju vlasti u Vogošći je izrazio mišljenje da bi bilo bolje da je pruzimanje vlasti započelo desetak dana nakon Daytona, "ne bi bilo tolikih šteta, pogibije ljudi i iracionalnog straha od Federalne policije kod Srba koji odlaze".[38] Dalje, Kupusović kaže da je kod Srba prevladavalo mišljenje da će u Vogošći vlast preuzeti zločinci, a ne profesionalna policija koja je, kako se ispostavilo, u to mjesto uvela zakon, red i mir koji je nestao još '92 godine. Daljnji plan reintegrisanja sarajevskih općina i preuzimanja vlasti bio je: Ilijaš (29. februar), Hadžići (6. mart), Ilidža i dio općine Trnovo (12. mart) te dijelovi općina Novo Sarajevo i Stari Grad (19. mart) nakon čega će, i službeno, proces ujedinjavanja biti završen.

Federalna policija je 26. februara u pratnji IFORA i Međunarodnih policijskih snaga "...preuzela kontrolu nad sarajevskim predgrađima: Rajlovac, Reljevo, Dobroševići, Ahatovići, Nedžarići i Aerodromsko naselje... Umjesto obilježja Republike Srpske, istaknuta su bosanska sa ljiljanima... Većina Srba u tom području pakovala je kofer i čekala trenutak odlaska ..."[39], bez obzira što su im i Vlada FBiH i MUP garantirali sigurnost. U općini Novi Grad je uspostavljena mjesna zajednica u Rajlovcu, gdje će izbjeglice dobijati detaljnije informacije o povratku u svoje domove.[40]

---

36 *Oslobođenje*, 17134, 24.02.1996, 1, 4.

37 Danijel Omeragić, "Vogošća dan poslije: Federalci donijeli vlast", isto, 17135, 25.02.1996, 1.

38 Mr. B, "Gradonačelnik Tarik Kupusović: Uspješan prvi test reintegracije", isto, 5.

39 *Oslobođenje*, 17137, 27.02.1996, 1.

40 Isto, 17139, 29.02.1996, 12.

Federalne policijske snage su 29. februara između 8 i 8:30 preuzele ovlaštenja u Ilijašu. Situacija je u ovoj općini prije ulaska istih bila napeta zbog oružanih pljački, te je bila potrebna zajednička patrola Međunarodne i lokalne "srpske" policije. U akciji je učestvovalo 90 federalnih policajaca.[41] "Prolaskom bh. policije od Vogošće do Visokog deblokiran je glavni grad. Otvorene putne komunikacije ka Zenici i Tuzli stvaraju mogućnosti za privredni razvoj...".[42] Nakon nekoliko dana u Ilijašu je uspostavljena gradska autobuska linija, otvorena je ambulanta opće medicine, humanitarna apoteka, prodavnica visočkog "Trgoprometa", benzinska stanica, hotel, centar za socijalni rad, javna kuhinja. Nije bilo dozvoljeno da ljudi samovoljno obilaze svoje domove jer je opasnost od neeksplodiranih sredstava još uvijek postojala.[43] Federalna policija i civilni organi vlasti Općine Centar preuzeli su, u daljnjem procesu, kontrolu nad sarajevskim naseljima Pionirska dolina, Nahorevo i Kromolj. Ovi dijelovi Centra trebali su biti reintegrisani 23. februara zajedno sa Vogošćom. Međutim, došlo je do odugovlačenja, koje je dalo vremena za pljačku i uništavanje bošnjačke imovine na ovom području. Na kućnim vratima Velije Pandžića stajala je poruka od devetog februara. *"Otišao sam obići porodicu, ne dirajte ništa, jer se vraćam."* U potpisu: Milenko Starčević.[44] Slijedeći su na red došli Hadžići, po planu, 6. marta. Bilo je određenih problema. U policijsku stanicu u Hadžićima je 5. marta, u predvečernjm satima, upalo dvadesetak policajaca iz Mostara u hrvatskim uniformama, kojima "srpska policija" nije pružila nikakav otpor, štoviše, povukla se. Hrvatski policajci su izjavljivali da se ponašaju u skladu s naređenjima zamjenika ministra MUP-a Federacije Joze Leutara. Na sreću, ova je provokativna situacija prošla bez sukoba te su se hrvatski policajci povukli nakon intervencije IFOR-a i IPTF-a.[45] Legalne vlasti, na ulasku u Hadžiće, dočekali su stanovnici ovog naselja. Ministar Hebib je izjavio da je u Općinu ušlo i 70 policajaca čija nacionalna struktura odgovara predratnom stanju u Hadžićima te ocrtava tadašnju nacionalnu sliku općine. Pred zgradom općine Hadžići bilo je posebno bolno. Četnici su samo noć prije zapalili ovu zgradu. Novinarima je pokazana i čuvena 'garaža', nastamba tik uz zgradu općine, u kojoj su srpske vlasti tijekom rata zatvarale i mučile civile.[46]

41 Am. K, "Od danas; I Ilijaš u Federaciji", isto, 1.

42 Edin Krehić, "Federacija u Ilijašu; Otvorena kapija Sarajeva", isto, 17140, 01.03.1996, 4.

43 Mr. Babić, "Gradska vlada zasijeda u Ilijašu; Mine usporile povratak", isto, 17134, 04.03.1996, 8.

44 Edin Krehić, "Federacija u Pionirskoj dolini, Nahorevu ...; Nikad više sa svoje zemlje", isto, 17144, 05.03.1996, 5.

45 Am. Kebo: "IFOR o događajima u Hadžićima; Direktna prijetnja miru", isto, 17146, 07.03.1996, 4.

46 Se. Kutrović, E. Krehić, "Federacija u Hadžićima; Mir svim građanima", isto, 17146, 07.03.1996, 1.

Na red je, 13. marta, došla i Ilidža. Dan ranije su Međunarodne policijske snage pojačale svoje patrole u regijama Ilidže i Grbavice gdje unatoč svemu bande kriminalaca vrše teror i nastavljaju paljenje požara. Oduševljenje je u gradu bilo još i veće pri samoj pomisli na Vrelo rijeke Bosne, što se najbolje može iskazati riječima: "...Em Bosna, em vrelo, em Vrelo Bosne."[47] Više od deset hiljada povratnika ušlo je... zajedno sa federalnom policijom na Ilidžu, čime je praktično otvorena južna kapija grada... Tačno u podne načelnik Općine, Husein Mahmutović, postavio je oznake legalne vlasti na matičnu općinsku zgradu, dodajući da slijede aktivnosti na normalizaciji života na ovom području. Može se konstatirati da naselje "Otes više ne postoji, a posljednjih dana četnici su spalili sva veća preduzeća i oko 200 stambenih objekata."[48] Oni koji su otišli ostavili su i poruke ispisane na ruševnim zidovima kuća: *"Sarajevo vam nećemo oprostiti", "Vidimo se u obrnutim ulogama", "Eto nas kad – tad".*[49] U potpisu: Pejtonske džukele.

Od 11. marta Sarajevo je službeno postalo kanton, odnosno dobilo je sasvim novu organizaciju grada. Za ovakvo ustrojstvo glavnog grada Republike i Federacije BiH izjasnilo se 31, od ukupno 37 vijećnika izabranih u devet gradskih općina u Prelaznu skupštinu Kantona Sarajevo.[50] Otprilike tih dana je gradonačelnik Kupusović podnio ostavku, ali je njegova odluka, u pisanju *Oslobođenja,* ostala gotovo nezapažena.

Nakon što su povučene dejtonske linije bilo je neizvjesno čija su to naselja Dobrinja I i IV. "Iz naselja Dobrinje I u sastav Federacije ulazi kompletna ulica Miroslava Krleže, Trg Bosanskog sabora (bivša ulica Fočanskih propisa) od broja 1 do 9 i od 2 do 16, Osnovna škola "Osman Nuri Hadžić" (bivša "Dušan Pajić") i kolektivna garaža. Federaciji su pripali i dijelovi Dobrinje IV, Gandijeva ulica (bivša Indire Gandi) od broja 1 do 10 i ulica Petra Tiješića (bivša Danila Ponjarca) od broja 1 do 9 i od 2 do 16. Srpskom entitetu je pripao veliki dio Dobrinje I i IV, uključujući i trolejbusku okretnicu sa pratećim objektima."[51]

Ibrahim Palo, predsjednik Prelaznog općinskog vijeća Novo Sarajevo, je za *Oslobođenje,* što se daljnje reintegracije tiče izjavio: "Za povratak na

47 Zija Dizdarević, "U žiži; Vrelo Bosne", isto, 17152, 12.03.1996, 1.

48 *Oslobođenje*, "Otvorena južna kapija grada; Ilidžo, dobar dan", isto, 17153, 13.03.1996, 1.

49 Edin Krehić, "Ilidža dan poslije; Oporuka političara", isto, 17154, 14.03.1996, 5.

50 Faida Rahmanović, Merima Babić, "Nova organizacija grada; Formiran kanton sarajevo", isto, 17152, 12.03.1996, 12.

51 E. D., "Zbor građana Dobrinje; Sarajevo ipak podijeljeno", isto, 17155, 15.03.1996,13. Do d - našnjeg dana, doslovce dva (brojkom 2) kućna ulaza, haustora iz ovog sarajevskog naselja nisu ušla u sastav Federacije Bosne i Hercegovine, odnosno isti su povlačenjem linija na mapi ostali u sastavu Republike Srpske.

Grbavicu, Vraca i Kovačiće... do sada [14. marta] se prijavilo više od hiljadu porodica. Ovaj broj će se... udvostručiti... Prvih sedam dana nakon preuzimanja vlasti, u tri pomenuta naselja ulaziće se, isključivo, preko Mosta bratstva i jedinstva ... Raseljeni će se prvo vratiti u mjesnu zajednicu Grbavica 2... potom slijede Grbavica 1, Kovačići, Gornji Kovačići, te MZ Vraca. Dinamika povratka je po 50 porodica dnevno".[52] Stanovnica Grbavice, Irma Kolar, koja je rat provela u tom naselju, prenijela nam je svoje misli i iskustvo: "Imali smo tu nesreću, još jednu, da naš kvart bude posljednji, poslije Vogošće, Ilijaša, Hadžića, Ilidže. Posljednji u programu 'reintegracije'. Ko je uopće izmislio taj nakaradni termin? Niko mi ne može reintegrisati majku, ili sina, pa ni kuću. To je moje. Grad je moj. Sarajevo je moje bez obzira o kojem se dijelu radi. Jabuka je jabuka... U ovoj općoj euforiji... neki su mještani tih naselja iskopavali kosti, ostatke svojih rođaka, i ponijeli ih sa sobom da ni oni ne ostanu 'živjeti u toj prokletoj turskoj zemlji'... Kako u ovom ratu ništa nije sličilo na rat, kako je ovaj opkoljeni grad više ličio na konclogor, tako ni oslobođenje nije ličilo na oslobođenje. Nije došla vojska da nas oslobodi. Nismo je ni očekivali. Čudno... Napravili su nekakav scenarij, scenografiju, postrojili i zastave i gradske dužnosnike, policiju i građane sa nekakvim identifikacijskim karticama... Da li su ovo doživljavali Troja, Lenjingrad, Staljingrad, Berlin?...".[53]

"Povratnici, legalne civilne vlasti i Federalna policija, u pratnji međunarodnih kolega i IFOR-a, preuzeli su u utorak ujutro, 19. marta, kontrolu nad sarajevskim naseljem Grbavica."[54] Istog se dana zastava Republike Bosne i Hercegovine, duga 12, a široka 4 metra, oko jedan sat, zavijorila na restoranu "Vidikovac" na Trebeviću. Tim činom je i simbolično označen kraj reintegracije Sarajeva. Od magle se nije mogao vidjeti grad, predstava nije bila potpuna, ali za to se pobrinula priroda (baš kao i februara 1984. godine, pred otvaranje Igara), naime: "Dok se spremao jarbol za zastavu, magla se počela dizati... Umjesto metaka i granata, na Sarajevo su pucali pogledi željni slobode."[55]

U sastav Federacije je reintegrisano i ozloglašeno artiljerijsko uporište MZ Mrkovići.[56]

---

52 *Oslobođenje*, "Reintegracija Grbavice, Vraca i Kovačića; Povratak u etapama", 17154, 14.03.1996, 12.

53 Irma Kolar, "Grbavica, opsada u opsadi; Aleja lipa", Dani, 251, 05.04.2002, 68 – 71.

54 Edin Krehić, "Federacija ušla na Grbavicu; Spojene obale Miljacke", *Oslobođenje*, 17160, 20.03.1996, 5.

55 Ad. Kapo, "Federacija na Trebeviću; Pogled na Sarajevo", isto, 6.

56 E. D., "Reintegracija Mrkovića; Savjest će ih proganjati", isto, 4.

Radi što uspješnijeg provođenja odluke međunarodne zajednice, a u cilju preuzimanja okupiranih teritorija sarajevskih općina i uspostave legitimiteta federalne vlasti potrebno je bilo planski razrješavati predviđene i nepredviđene incidentne situacije tokom reintegracije i to uz što manji rizik za opću sigurnost i sigurnost ljudstva.[57] Po tom je pitanju Centar službi bezbjednosti (CSB) poduzeo mjere i radnje uklanjanja mina iznenađenja na pravcima ulaska snaga za reintegraciju, uklanjanje minskoeksplozivnih naprava iz pojedinih objekata. Sačinjen je plan prikupljanja podataka o ratnim zločincima i genocidu na reintegriranim područjima, sačinjen je plan pregleda logora, zatvora, masovnih grobnica i mjesta gdje su zlostavljani civili nesrpske nacionalnosti, a napravljen je i plan uspostave legitimne federalne vlasti na reintegriranim područjima koji obuhvaća plan suzbijanja krivičnih, prekršajnih djela te plan sigurnosti i kontrole saobraćaja.[58] Smatramo da je CSB, s obzirom na delikatnost procesa i dužinu trajanja operacije, uspješno, vrlo efikasno, uz minimalne, gotovo zanemarive propuste, obavio svoj dio zadatka u reintegraciji Sarajeva.

Tablica nacionalnog sastava policijskih snaga koje su ušle u pojedine reintegrirane općine i dijelove grada, po pisanju sarajevskog *Oslobođenja* izgleda ovako:

Općina	Ukupan broj IPTF	Snage MUP-a Federacije BiH	Srba	Hrvata	Bošnjaka
VOGOŠĆA	85	85 od čega	30	8	47
ILIJAŠ	50	90 od čega	25	15	50
HADŽIĆI	oko 70	70 od čega	15	5	50
ILIDŽA	Prisutni	90 od čega	26	13	51
GRBAVICA	Prisutni	100 od čega	20	13	67

Nakon završenog procesa reintegracije sarajevskih općina u jedinstveni Grad Sarajevo, možemo zaključiti da neke općine koje su činile dio Grada do agresije na Bosnu i Hercegovinu nisu reintegrirane. Nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma kompletna teritorija općine Pale, manji dio općine Ilijaš, dobar dio općine Stari Grad, veći dio općine Novo Sarajevo, dio Ilidže i dio općine Trnovo su ostali na teritoriji Republike Srpske.[59]

[57] Zijad Rujanac, *Opsjednuti grad Sarajevo*, Sarajevo, 2003, 336-337.

[58] Isto.

[59] Vidjeti kartu: Isto, 340a.

EH, SAD MI ODOSMO, AL'...

Eto nas kad – tad (grafit na zidu jedne porušene kuće na Ilidži, neposredno pred reintegraciju, potpisale Pejtonske džukele)

U sedmicama pred zakazanu primopredaju teritorije, srpske bande su lutale sarajevskim predgrađima pod srpskom kontrolom, terorišući Srbe i prisiljavajući većinu na odlazak. Srpski ekstremisti su nekoliko kvartova očistili od Srba, palili stanove da bi priječili njihov ostanak i na silu istjerali one koji su pružili otpor. Ponašanje ovih bandi i odlazak stanovništva razotkrit će oštra ograničenja koja je IFOR morao slijediti u svom djelovanju. Bande će, pred očima međunarodne zajednice i IFOR-a, uništiti stanove, ličnu imovinu stanovništva, odnijeti namještaj i skinuti vodovodne i elektroinstalacije, vrata, prozore i parkete[60], ukratko: doslovno sve sem zidova.

Ovo su mogli pratiti ne samo domaći već i strani novinari, te je svaki strani novinar, koji imalo drži do sebe, u proteklih nekoliko sedmica boravio sa one strane Miljacke, na Grbavici. Ono što su pronašli (ne)iznenađujuća je mješavina straha, mržnje, izmanipuliranosti i beznađa.[61]

Paljenje je počelo gotovo odmah po saznanju da će na privremeno okupirana područja doći vlast Vlade Federacije, odmah nakon Daytona. "Sporazumom iz Dejtona moraju se povući iz ovog dijela Sarajeva i sada pale i uništavaju sve što mogu"[62] kazao je za *Oslobođenje* jedan borac Armije Bosne i Hercegovine iz okoline Stupskog brda. "Srpski civili su počeli napuštati dijelove Sarajeva koji su prema dejtonskom dogovoru pripali bošnjačko hrvatskoj federaciji... Kolone ljudi, uglavnom žena i djece, počele su... napuštati sarajevsko predgrađe Ilidžu, krećući se, uglavnom, prema Palama."[63] Pored Pala ovo stanovništvo će odlaziti i u Brčko Distrikt. Početkom decembra 1995. godine portparol UNHCR-a u Sarajevu, Kris Janovski – budući je paljanska propagandna mašinerija već uveliko ova iseljavanja "srpskog življa" prikazivala kao neke nove seobe naroda – je saopštio "da se ne radi o egzodusu, te da Ilidžu nije napustio veliki broj ljudi, koji bi se mogao smatrati značajnim"[64]. Određeni je broj stanovnika srpske nacionalnosti ostao, budući je bio zaštićen od međunarodnih jedinica.

Za sarajevsku regiju bio je nadležan francuski kontingent međunarodnih implementacijskih snaga, a o njihovoj pristranoj prethodnici novinar

[60] Robert J. Donia, nav. dj, 369-370.

[61] Gert Van Langendonck, nav. tekst, 207.

[62] E. Kr., "Na Stupskom brdu; Četnici pale kuće", *Oslobođenje*, 17051, 28.11.1995, 3.

[63] BH PRESS / Reuters, "Srbi napuštaju Sarajevo?", *Oslobođenje*, 17055, 02.12.1995, 24.

[64] ONASA, "Odlasci sa Ilidže; Ne radi se o egzodusu", isto, 17056, 03.12.1995, 24.

Le Mondea je pisao: "...Unprofor se u ovom trenutku transformira u glasnogovornika vojnika Ilidže, Grbavice i Vogošće,... Oficiri, uz čašicu, savjetuju Srbe kako da se na najbolji način obrate javnom mnijenju...".[65] General Bachalet je Sporazum komentarisao ovim riječima: "Daytonski sporazum vodi nas pravo u ćorsokak,... Za Srbe iz ovih dijelova grada alternativa će biti ili kofer ili mrtvački kovčeg. Ja ne dam da moji vojnici budu osuđeni na učešće u egzodusu Srba koji će prije polaska popaliti kuće. Isto tako, ja ne prihvatam, ukoliko Srbi ostanu silom, da Bosanci i Amerikanci krivicu za neprovođenje plana prebace na Francusku."[66] NATO je u Bosnu i Hercegovinu stigao 5. decembra 1995. godine, prvo su stigli stručnjaci za komunikacije i veze, čime je i "formalno počela najveća operacija NATO-a u njegovoj historiji."[67]

Portparol UN u Sarajevu, Kris Vernon, je izjavio: "Prave se planovi da se osigura da važni objekti ostanu cijeli i da se ključne tačke koje mogu biti ugrožene vojno osiguraju."[68] Talijanski list *Il Piccolo* u svom vodiču za preživljavanje namijenjenom talijanskim vojnicima koji dolaze u Bosnu i Hercegovinu, između ostalog, savjetuje: "...Novac – Njemačka marka. To je jedina stvar koja izjednačuje tri zaraćene strane. Tu nema etničke mržnje."[69]

Iz *Oslobođenja* čitamo da oni koji su namjeravali da odu sa Ilidže, ali i oni koji su kanili ostati – da bi se borili do kraja – kazuju: "Vlado L. (26), prije rata tehničar (sada prema vlastitim riječima 'srpski ekstremista i vojnik u armiji bosanskih Srba'): ...Ovaj sporazum će voditi u drugi još strašniji rat. Više od 200.000 ljudi će ostati bez domova. Ja neću otići. Ostaću i boriću se. Čak i protiv Natoa! Rat je ovdje počeo, ovdje će se i završiti; Slobodan K. (49), vojnik: Istina je da smo mi Srbi živjeli zajedno sa Muslimanima i Hrvatima. Bili smo prisiljeni...; Sebastijan S. (70), penzioner: ... Ali još uvijek vjerujem da će Bog učiniti nešto kako bi Ilidža ostala srpska i kako bismo mi ostali ovdje."[70]

"Zvaničnici Unprofora su ... izvijestili o nastavku kretanja kamiona sa vojnom opremom u regiji Sarajeva koja je pod kontrolom pobunjenih bosanskih Srba,... na Sarajevskom aerodromu, najverovatnije se radi o odvoženju logističke vojne opreme."[71] Bosanski Srbi su čak od međunarodne zajednice

---

65 Remy Ourdan, "Francuski oficiri Unprofora na strani Pala; Miniranje sporazuma", isto, 17057, 04.12.1995, 7.

66 Isto.

67 Ibrahim Prohić, "U žiži; Nato u Bosni", isto, 17059, 06.12.1995, 1.

68 BH PRESS / Reuters, "Planovi za zaštitu objekata; Onemogućiti sabotaže", isto, 17063, 10.12.1995, 5.

69 *Oslobođenje*, "Il Piccolo", 17065, 12.12.1995, 10.

70 Sandra Kukić, "Internet o jedinstvenom gradu; Kao iz dva svijeta", isto, 8.

71 ONASA, "Okupirani dio Sarajeva; Odvoze vojnu opremu", isto, 17070, 17.12.1995, 9.

zahtijevali 1000 kovčega **da bi mogli otkopati i ponijeti svoje mrtve kada budu napuštali svoje kuće** (podebljao E.O.) koje prelaze pod nadzor Vlade BiH, a tražili su i 10.000 kutija da bi svoj imetak prebacili na druga područja pod srpskom kontrolom. Ovim je vrlim pitcima od međunarodnih zvaničnika brz odgovor dat: "Oni neće biti zadržavani, ali treba da shvate da im nećemo pomagati da odu...".[72]

Na zasjedanju SO Hadžići jedan od odbornika je rekao da: "agresor uništava materijalna dobra po okupiranom dijelu općine, te da nema adekvatne reakcije na to. Predložio je da se uputi protest Iforu i dopis drugim nadležnim organima, kako bi se pokušalo spriječiti rušenje privrednih, vojnih, stambenih i drugih objekata."[73] Krajem decembra 1995. i početkom januara naredne godine sve su češća bila kidnapiranja stanovništva dok bi se autobusom kretali preko Ilidže, a mir se narušavao snajperskim djelovanjem te granatiranjem od strane Srba sa brda. Iz udruženja Građana Grbavice i Vraca apelovalo se "da se učini sve kako bi se zaštitila imovina Bošnjaka i Hrvata u sarajevskim predgrađima... Pale se i uništavaju kuće Bošnjaka i Hrvata kako se... ne bi imali gdje vratiti. **Imovina koju uništavaju oni koji odlaze uglavnom je ona koju su opljačkali iz naših kuća.** (podebljao E.O.) Zar zaista niko ne može ni sada spriječiti zlikovce i palikuće? Zar niko ne može ugasiti požar...".[74]

Srpske su porodice već u drugoj polovini januara sve masovnije napuštale svoje kuće, stanove i imanja i "sa asfalta... odlaze u blato nekih varoši i sela... paljanska vrhuška i po cijenu egzodusa vlastitog naroda želi da dokaže kako je zajednički život Srba i Bošnjaka nemoguć... Očito je da su formirani timovi za pritisak koje je... poslao SDS i oni imaju neograničena ovlaštenja... Glavni zadatak im je da eliminišu one pojedince koji su za ostanak... Dobijamo odgovor da Ifor za mnoge tragične događaje ne zna. Oni postepeno preuzimaju kontrolu na teritoriji, pri čemu im neke stvari promiču, pored ostalog i zato što ne znaju teren."[75] "...Seobe su otpočele prvo s mrtvim dušama. Kao gavrani, u posivjelo naselje dolaze vlasnici pogrebnih preduzeća iz Srbije i nude usluge ekshumacije za 800 nemačkih maraka – 'plus gorivo'. Kad isele mrtve, živi se vraćaju i prazne sadržaje svojih stanova. Uglavnom noću... Nosi se sve – instalacije parnog grijanja, prozori, vrata, bojleri...".[76]

---

72 Sean Maguires, "Srpski zahtjevi Štajneru; Kutije za seobu", isto, 17071, 18.12.1995, 3.

73 R. Balić, "Zasjedao SO Hadžići; Agresor uništava imovinu", isto, 17080, 27.12.1995, 14.

74 *Oslobođenje*, "Pismo udruženja građana Grbavice i Vraca; Onemogućiti palikuće", 17093, 14.01.1996, 9.

75 Đ. Kozar, "Strah na Grbavici i Ilidži; Ekstremisti tjeraju u egzodus", isto, 17102, 23.01.1996, 7.

76 Perica Vučinović, "Kolebljivo srpsko iseljavanje; Seobe mrtvih duša", isto, 17104, 25.01.1996, 7.

Krajem februara su se na Grbavici odvijale scene apokalipse. Apokalipse iz više razloga, zbog subjekta i objekta u rečenici: Djeca su zapalila školu. "...u škole koje su se do ovog rata zvale '29. novembar' i 'Bratstvo i jedinstvo' ušla su **dječica** (podebljao E.O.!) s kanticama u rukama. U kanticama je bio benzin. Pa su onda dječica posula taj benzin po učionicama, praznim (cijeli je protekli dan trajalo iznošenje klupa, stolova, tabli) i istrčala. Ozarena lica. Vrišteći. Ko je kresnuo šibicu, ostat će zasad tajna. Ako je to uopće više i važno."[77]

Pred sam ulazak Federalne policije na Ilidžu, prema navodima ilidžanskih Srba, u tom dijelu grada vladalo je totalno bezvlašće. Predstavnici građana koji su željeli ostati na Ilidži, nakon tranzicije vlasti su zatražili zaštitu međunarodne zajednice, a Husein Mahmutović, načelnik Ilidže je rekao da raspolaže podacima o povećanom broju ubistava, samoubistava, maltretiranja i kidnapovanja Srba koji žele ostati na Ilidži poslije 12. marta ove godine (1996.), te dodaje da su zapaljene zgrade Tvornice ćilima, Unisova "Tvornica bicikla", a u Blažuju Upijev "Pak - centar".[78]

Snage međunarodne zajednice su se ponašale u skladu sa: uočiti, zapisati, poslati izvještaj! "Iforove trupe su 20. decembra prošle godine [1995, op. E.O.] neovlašteno ušle u 'Skenderiju' nastavivši sa praksom svojih prethodnika - Unproforovih vojnika, koji su za dvije godine napravili štetu na objektu u iznosu od 3.500.000 američkih dolara. Oko 400 Iforovih vojnika bilo je smješteno u 'Ledenoj dvorani'... Krađa imovine kulminirala je..., kada su Iforove trupe tovarile na kamione i u kontejnere sve što su mogli, upotrebljavajući pri tome i silu!...".[79] Iz dnevne štampe se dalje može o Iforu dobiti slika koja odgovara gomili dobro naoružanih, ali potpuno nesposobnih mladića kojima komanduju tupavi starci. Što se tiče potrage za ratnim zločincima Leighton Smith kaže: "Ne mislim da ćemo svakom vojniku Ifora davati fotografije ratnih zločinaca, jer ih trenutno ima 52, što bi značilo da svaki od 60.000 vojnika hoda okolo sa 60 fotografija u svom džepu."[80] Kasnije je, ipak, bio izdat plakat sa fotografijama 17 ratnih zločinaca i njihovim opisom. Komesar Međunarodnih policijskih snaga, Piter T. Fitzgerald u intervjuu novinarki *Oslobođenja* objasnio je da se njihov mandat svodi na to: "da posmatramo i vršimo superviziju. Mi nemamo nikakve izvršne moći u pogledu sprovođenja zakona u području, niti prema srpskoj policiji, niti

77 Edina Kamenica, "Aleksandru Ivanku na znanje, Gospodine, škole gore", isto, 17146, 07.03.1996, 5.

78 *Oslobođenje*, "Novi zločini paljanskog režima; Vandali pale Ilidžu", 17149, 10.03.1996, 1.

79 F. Rahmanović, "Iforov pljačkaški pohod u Skenderiji; Sila u rukama nedodirljivih", isto, 17112, 02.02.1996, 13; vidjeti i u: *Oslobođenje*, 17116, 06.02.1996, 14.

80 BH PRESS / AFP, "Nato; Smit upozorava Pale", isto, 17125, 15.02.1996, 24.

prema federalnoj nakon preuzimanja vlasti..." a događaje oko pljačke industrijskih postrojenja i paljenje stanova komentira riječima: "Bilo bi dobro kad bismo mogli spriječiti takve slučajeve... Svakako da imamo interes da spriječimo ovakve slučajeve i svakako da je spaljivanje stanova veoma ozbiljan problem... Veoma, veoma je teško utvrditi da Srbi nose, da kradu tuđu imovinu... Čak i da nam se prijavi krađa, mi nemamo te izvršne moći da to zaustavimo..."[81] Čak je i novinar *Rojtera* kritikovao Ifor da ne radi ništa kako bi spriječio paljevine, ubistva i eksplozije koje se posljednjih dana dešavaju na Grbavici i Ilidži, te da su Iforovi zvaničnici ostali na istim pozicijama čak i poslije izjave portparola UNHCR-a Krisa Janowskog da je situacija na Grbavici van kontrole i Aleksandra Ivanka, da je Ilidža opasno područje, jer Srbi koji odlaze ostavljaju otvorene plinske boce, koje prijete uništavanjem cijelih zgrada.[82] Mihael Štajner, zamjenik visokog predstavnika međunarodne zajednice za implementaciju civilnog dijela Dejtonskog sporazuma je izrazio zabrinutost sigurnosnom situacijom na Ilidži i Grbavici.[83]

Nakon prelaska Ilidže pod vlast Vlade Federacije na tom području se i dalje pljačkala imovina pojedinih dijelova općine. "Taman otišli jedni pljačkaši, a vidi danas ovih. Naša država mora sačuvati obraz, inače smo džaba ratovali" rekao je jedan bivši borac Armije Republike Bosne i Hercegovine, koji je na Ilidžu došao u posjet rodbini. Nije se želio predstaviti novinaru.[84]

"Iforovi vojnici, pozivajući se na nedostatak mandata, ravnodušno su posmatrali brojne zapaljene kuće u kojima su ljudi bili izloženi smrtnoj opasnosti... Ljekar Sebastian Ditrih... spasio je 12 ljudi iz kuća koje su gorjele. Prema njegovom svjedočenju uvijek su tu bili Iforovi vojnici, koji su 'dugo stajali ispred zapaljenih kuća, zabilježili nedostatak mandata u protokol, da bi na kraju pobjegli' ... Tek kada su strane TV kuće sa nekoliko kamera, dan prije predaje Grbavice vlastima Federacije, bile u tom sarajevskom naselju, Iforovi vojnici su se utrkivali da pred uključenim kamerama spasavaju ljude, namještaj i životinje iz kuća u plamenu... Dok je 17. marta Grbavica gorjela, tamošnjoj srpskoj policiji dozvoljeno je da zatvori jednu važnu prometnicu... kako bi pljačkaši s jednom dizalicom mogli nesmetano demontirati trafo – stanicu, utovariti je na kamion i odvući."[85]

---

81 Amra Kebo, "Intervju: Piter T. Fitzgerald; Komesar Međunarodnih policijskih snaga", isto, 17145, 06.03.1996, 5.

82 *Oslobođenje*, "Šta IFOR ne vidi; Ilidža i Grbavica van kontrole", 17149, 10.03.1996, 1.

83 Am. Kebo, "Mihael Štajner o događajima na Ilidži i Grbavici; Oštra osuda bezakonja", isto, 17150, 11.03.1996, 1.

84 Dragan Stanojlović, "Tragovi na snijegu", isto, 17152, 13.03.1996, 5.

85 H. Tajić, "Izvještaj Kap Anamura; Ifor liči na Unprofor", isto, 17168, 29.03.1996, 5.

OPLJAČKANO SARAJEVO

Preuzimanjem područja koja su tokom rata bila pod srpskom vlašću, legalna vlast Federacije je naišla na potpuno opustošena industrijska postrojenja na čitavom području Sarajeva. Agresor je, povlačenjem, odvukao sve što se odvući moglo, a visokosofisticirane fabričke mašine, od kojih su mnoge bile "zadnji krik tehnologije", razmontirali su na takav način da one više neće biti u funkciji, postale su potpuno beskorisne. Iz reintegriranih naselja je odneseno sve neophodno za život ljudi, tj. njihov rad. Mašine su prevezene na teritorij Republike Srpske, Srbije i Crne Gore. Kao gotovo neprimjetan problem, tkivo nestabilne bosanskohercegovačke privrede počeo je, u ovom periodu nagrizati i problem šumarstva i šumske industrije. Započeta je između ostalih i pljačka šumskog blaga Bosne i Hercegovine.[86]

Prve dojave o tome da se otuđuju industrijska postrojenja doznačili su borci Armije Republike Bosne i Hercegovine. Sa terena se javljalo da je: "...u toku užurbano dislociranje... industrijskih potencijala sa teritorije opština Hadžići, Vogošća, Ilidža i Ilijaš. Najintenzivnije se izmještaju postrojenja fabrika Vazduhoplovnog zavoda 'Orao' iz Rajlovca, Tehničko - remontnog zavoda Hadžići i 'Pretisa' Vogošća. Svakodnevno se iz pravca Pala preko Hreše i Mrkovića ka Vogošći upućuju kolone kamiona kojima se pomenuta oprema transportuje prema teritorijama koje kontroliše agresor... Za ovu politiku su angažovani svi civilni i vojni transportni potencijali, a kompletnom operacijom komanduje najuže vodstvo tzv. Republike Srpske i Jugoslavije... uz stručna lica tu su i neophodne mašine za demontažu... Da 'tragedija' bude veća, pomenute fabrike su uglavnom zapošljavale stanovništvo sa ovih područja..."[87]

"Generalni sekretar Evropske konfederacije sindikata Emilio Gabaljo obećao je da će utjecati na Evropsku uniju da 'svim sredstvima' spriječi agresora u pljački fabrika oko Sarajeva, koje se trenutno nalaze na teritoriju pod njegovom kontrolom ...".[88] Agresor nije bio spriječen, pljačka je izvršena.

Na sastanku Unisa i rukovodstva Vogošće je istaknuto da Karadžićevi Srbi pred očima Ifora pljačkaju: "postrojenja Unisa, Pretisa, Tasa, UTL, Energotehnike, itd."[89] Sredinom januara je bilo objavljeno da je "...kovačnica nekada velike sarajevske fabrike automobila 'Famos' kompletno, sa svim mašinama preseljena u Nikšić, gdje će dobro doći tamošnjoj Željezari."[90]

---

86 Dženana Karup, "Pljačkanje Bosne; Pilane poslije kiše", *Dani*, 67, 19. januar/siječanj 1997.

87 *Oslobođenje*, 17061, 08.12.1995, 5.

88 BH PRESS, "Evropski sindikalci; Spriječiti pljačku Sarajeva", *Oslobođenje*, 17064, 11.12.1995, 7.

89 *Oslobođenje*, "Sastanak rukovodstva Vogošće i Unisa; Spriječiti pljačku postrojenja", 17093, 14.01.1996, 9.

90 Slobodan Macković, "Crna Gora; Famos preseljen u Nikšić!", isto, 17095, 16.01.1996, 4.

Od potpisivanja Dejtonskog sporazuma do polovine januara 1996. Srbi su iz "Unisovih" fabrika u Vogošći otpremili nekoliko hiljada kamiona i šlepera opljačkane opreme, alata i rezervnih dijelova, odnešena je i nova kovačka baterija – najsavremenije tehnologije i čuda od tehnike u kojoj je sve bilo kompjuterski vođeno. Iznešena je i presa teška 4.000 tona, najveća na Balkanu. Iz "Energotehnike" je odneseno 30 trafo stanica, telefonska centrala sa 2.500 brojeva, tri računska centra, sav alat – ukupno oko 75 posto imovine. Da bi majstori "Energotehnike" počeli opravke instalacija, potreban im je alat u vrijednosti od milion maraka. Ulaskom federalne vlasti i stručnih kadrova u ove pogone "Unisa" trebat će se poći gotovo od samog početka, baš kao i 1848.[91]

Iz "Unisovog" TAS-a su "srpski ekstremisti posljednjih sedmica demontirali i iznijeli pogon varionice, lakirnicu, preseraj... Kroz vogošćanske fabrike ulazi i prolazi ko hoće i iznosi šta hoće."[92]

U nedjelju 18. februara je iz Doma staraca u Nedžarićima "odvezeno devet, a u ponedjeljak ujutro još tri kamiona opreme vrijedne 20. miliona njemačkih maraka."[93]

Automobili marke "golf" su za vrijeme od početka agresije iz kruga TAS-a izvoženi na osnovu odluke tadašnjeg Kriznog štaba, i nekakve ceduljice sa potpisom Milana Terzića i Miladina Trifunovića, koja je omogućavala (bila nešto poput dozvole) da se automobili izvezu. Svih 25 članova tog štaba uzelo je po jedan automobil, a nešto vozila otuđile su i naoružane grupe. Na prostorima Crne Gore i Srbije nalazi se 1.064 automobila ukradenih iz Vogošće, velikim brojem vozila se služio i MUP RS te republički i općinski organi vlasti i vojska RS.[94]

U Hadžićima su vlasti Federacije zatekle samo ogoljele zidove "Remontnog tehničkog zavoda", bivše filijale "Coca-Cole", "Dalekovod izgradnje", odjela sarajevske "Svjetlosti", "Transporta", Drvoindustrijskog preduzeća "Bjelašnica"...[95]

"Sve što je u TAS-u bilo na zemlji pljačkaši su odnijeli... Način na koji su iz tvornica izneseni mnogi strojevi i alati ukazuje da oni neće moći služiti ni Srbima ni onome kome ih misle prodati. Jer, na isti način oni su 'demon-

91 Hajdar Arifagić, "Unis na udaru srpskih lopova; Pljačka stoljeća u Vogošći", 17118, 08.02.1996, 5.

92 Isto, "Mr. Faruk Smailbegović; Zaštitite nas od lešinara", isto.

93 Mr. Babić, "Pljačka Doma staraca u Nedžarićima; Štićenici ne žele u Lukavicu", isto, 17130, 20.02.1996, 12.

94 Hajdar Arifagić, "TAS – od pljačke do obnove; 'Golfovi' na ceduljicu", isto, 17142, 03.03.1996, 5.

95 Senka Kurtović, "Hadžićka slika nemoći; Posljednji koraci očajnika", isto, 17147, 08.03.1996, 5.

tirali' osjetljivu elektroniku i desetak tona tešku presu. I to dovoljno govori o varvarima koji su opustošili Bosnu..."[96]

Nesagledive su štete na tvorničkim postrojenjima u Blažuju, Tvornici plinskih uređaja, te u "Lasti" - tvornici bicikla, saobraćajne signalizacije i ski opreme na Ilidži. Na području grada Sarajeva bilo je smješteno 30 posto bosanskohercegovačke industrije. Četrdeset procenata od toga činile su "Unisove" tvornice. Odnesena je dokumentacija i svi papiri neophodni za obnavljanje proizvodnje. Izgubljeno je tržište i poremećeni su odnosi sa stranim partnerima.[97]

"Francuski vojnici u sastavu IFOR-a pomagali su Srbima u odvoženju opreme. O tome svjedoče i video snimke koje su pohranjene u Arhivu Četvrte motorizovane brigade Vojske Federacije... Postoji bezbroj dokaza da je većina mašina iz Hrasnice završila u srpskom Famosu u Lukavici kraj Sarajeva, ali je dobar dio otpremljen u susjednu SR Jugoslaviju u tovrnice: '21. maj' iz Beograda, FAP iz Priboja, '14. oktobar' iz Kruševca, Crvena zastava iz Kragujevca, Željezara iz Nikšića..."[98]

KOJA TO GAZI NAS ČIZMA

(stih pjesme "Minimalizam", sarajevskog rock sastava "Letu štuke", autor teksta Dino Šaran)

U gradu kao poratnom području procvjetalo je crno, kriminalno tržište, bila je rasprostranjena trgovina drogom, oružjem, dokumentima, prostitucija. Sarajevo je obilovalo investicijama namijenjenim izgradnji novih vjerskih objekata. Korupcija je uzela maha, te su lokalni političari i profiteri na taj način dolazili do svojih ciljeva.[99] Struktura stanovništva u gradu se promijenila tako što je došlo stanovništvo iz ruralnih područja dok je urbano stanovništvo u velikom broju otišlo.[100] Karadžić nije uspio u svojoj namjeri da podijeli grad, niti da izgradi neko srpsko Sarajevo. "...procesi reintegracije zemlje i njene političke, socijalne i ekonomske rekonstrukcije teku razočaravajuće sporo i neuspješno. Sami glavni ciljevi ovog procesa... su određeni nejasno i dvosmisleno."[101] Rat je "duboko uzdrmao tradiciju

[96] Hajdar Arifagić, "Kako su Srbi opljačkali Unis (1); 'Tvornica na koljenima'", isto, 17159, 20.03.1996, 11.

[97] Isto, "Kako su Srbi opljačkali Unis (2); Lasta u pepelu", 17160, 21.03.1996, 7.

[98] Amer Kapetanović, "Lijepe fabrike lijepo gore", *Dani*, 165, 28. jul/srpanj, 2000., www.bhdani.com.

[99] Robert J. Donia, nav. dj, 375-380.

[100] Ugo Vlaisavljević, *Etnopolitika i građanstvo*, Mostar, 2006, 292.

[101] Isto, 295.

multietničke koegzistencije."[102] Iste one političke stranke koje su dovele građane Sarajeva u ovakvu nezavdnu situaciju i dalje dobijaju najveću podršku biračkog tijela čitave Bosne i Hercegovine. Svi ratni zločinci nisu uhvaćeni. Svi ubijeni i nestali nisu pronađeni. Nepoznat je broj masovnih grobnica.

Infrastruktura grada se nije održavala pune četiri godine uz sustavno uništavanje i razaranje od strane agresora. Prema opsežnoj studiji rađenoj da bi se utvrdile ratne štete u Sarajevu došlo se do brojke od gotovo četrnaest milijardi eura, tačnije 13.957.221.273 eura ratne štete! Pri istraživanju ukupne ratne štete najveći su problem predstavljale upravo "opštne i dijelovi opština koje su bile pod privremenom kontrolom agresora i u kojima su privredni kapaciteti uništeni i/ili opljačkani, tako da se u njima bez velikih investicionih ulaganja ne može organizovati proizvodnja. U najtežoj situaciji su opštine: Vogošća, Trnovo, Ilijaš, Hadžići i Ilidža u kojima gotovo da nema proizvodnih kapaciteta. Ovo saznanje je posebno teško, obzirom na činjenicu da su se na području navedenih opština, prije rata, nalazili najvitalniji i najznačajniji proizvodni kapaciteti metalnog kompleksa sarajevske regije."[103]

Od stanovnika Sarajeva i samo od njih ovisi hoće li se Sarajevo izdignuti iz pepela poput Feniksa, tamo gdje je oduvijek i bilo – uz Miljacku, između Vrela Bosne i Kozije ćuprije ili će neki novi pjesnici, nekim novim vatrama ubijati mladost i život Grada.

Sažetak

REINTEGRACIJA SARAJEVA

Ovim radom je obuhvaćen period od Sporazuma u Daytonu pa do aprila 1996. i formalnog završetka procesa reintegracije Sarajeva.

Sarajevo je trebalo biti podijeljeno. To je trebalo biti urađeno u razdoblju od 1992. do 1995. Podjela grada nije uspjela. Nije uspio ni megalomanski projekat izgradnje srpskog Sarajeva, većeg i ljepšeg od Sarajeva. Vojni prodori u grad i dioba grada pokušani su nekoliko puta tokom opsade. Sarajevo je opstalo, ali možemo zaključiti da je i nakon reintegracije ostalo ožiljaka od pokušaja podjele.

Privremeno zaposjednute općine i dijelovi općina i naselja Grada od strane VRS su Dejtonskim sporazumom pripale Vladi Federacije Bosne i Hercegovine. Nakon ove vijesti srpsko stanovništvo i organizirane bande

[102] Duljko Hasić, *Ratne štete u Sarajevu od 1992 – 1995*, Sarajevo, 2006, 3.

[103] Isto, 116 – 117.

na čelu sa paljanskim vodstvom počinju paliti stambene objekte, škole, čitava naselja, te odlaziti sa područja koja će pripasti sarajevskim gradskim, odnosno kantonalnim vlastima. Uz proces odlaska i paljenja, sistemski se odvija proces pljačke. Opljačkana su sva industrijska postrojenja, proizvodni pogoni sa teritorije na kojoj je vlast imala srpska strana. Tako je šteta koja je nastala izravnim ratnim razaranjem višestruko uvećana. Nakon petnaest i više godina od prestanka ratnog razaranja u Sarajevu su, nenamjerniku, gotovo neprimjetna fizička oštećenja gradske infrastrukture, dok su posljedice ove pljačke i odlaska dijela stanovništva ostavile mnogo dublji trag. Posljedice se, prije svega, osjećaju na ekonomskom i socijalnom polju i gotovo su nesagledive.

Uz ovakav razvoj događaja od 1992. do 1995., poljedice koje su iz toga proizašle i tekući problemi koji nisu riješeni, niti se rješavaju na adekvatan način, predstoji neizvjestan tok oporavka.

Summary

REINTEGRATION PROCESS OF SARAJEVO

In this work author writes about the period from nagotiation in Dayton till april of 1996 and formaly ending of reintegration of Sarajevo. Author wanted to show dramatical situations in Sarajevo and its neighbourhood in mentioned period. Archived matter for this period is mainly inaccessible, so we can use help from memoir matter of participants, relevant literature and writing in journal *Oslobodjenje* and magazine BH *Dani*. It is necessarily, for sure, to do the exploration on methods that oral history uses, so for this kind of theme we should take in consider that kind of investigations. Sarajevo supposed to be separated. That has to be done in period from 1992 till 1995. Separation of the city did not work out. Megaloman project of construction Serb Sarajevo, bigger and prettier than Sarajevo itself, did not worked out either. Military breach in city had been attended several times during siege 1992 till 1995. Sarajevo existed but we can say that after process of reintegration stayed separated. When we compare territory of Sarajevo before and after war, we can conclude that some communities are not part of the city. Such as: complete territory of Pale, small part community of Stari Grad, bigger part community of Novo Sarajevo, part of Ilidza and part community of Trnovo. Temporary occupyed communities and parts of communities and setllements of city from VRS side with Dayton arrangement they refered to goverment of Federation of Bosnia and Herze-

govina. After this report Serb population and organized bands with paljans sirection start to ignite schools, houses, communities and going away from sides that will belong to Sarajevo authorities. With process of departure and burning, process of plunder is going on methodicaly. Industrial stuff, productive machinery had been plundered from teritory where Serbs ascendent was at the point. So the damage that arised with destruction is multiplied. After more than 15 years since completion of war destruction in Sarajevo are obscure destructins of city infrastructure while aftermath of this pillage and departure the part of population leaved seal. Consequences can be feel on economic and social field and they are almost uncountable. With this devolpment of occasions from 1992 till 1995, consequences that came from it and problems that are not solved nor they are solving on adequate way it is going to be long way for recovering.